

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

**Тлумачення законодавчої норми
під час перевірки її конституційності
у справі за конституційною скаргою:
теоретичні аспекти**

О. Литвинов

кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

У статті порушено питання, пов'язані із запровадженням інституту конституційної скарги згідно з новою редакцією Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України». Автор зосереджує увагу читача на наявності певних особливостей здійснення конституційного контролю закону України (його положення) у провадженні за конституційною скаргою.

Ключові слова: тлумачення, юридична герменевтика, нормативна конституційна скарга, повна конституційна скарга.

Частиною третьою статті 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон) передбачено таке: «Якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення»¹.

Щодо цього слід зауважити, що незважаючи на очевидну дискусійність зазначеної правової норми, це питання недостатньо висвітлено у спеціальній літературі та поки що не стало предметом ретельного дослідження з боку фахівців у галузі конституційного права.

З набранням чинності новою редакцією статті 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення виключно Конституції України (пункт 2 частини першої) за конституційними поданнями Президента України, щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим (частина друга). Таким чином, вказана конституційна норма унеможливорює звернення зазначених суб'єктів права на конституційне подання з питань надання офіційного тлумачення законів України. При цьому підкреслюємо, що саме «офіційного тлумачення» законів

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 35. — Ст. 376.

України, оскільки просте (неофіційне) тлумачення законів України є невід'ємною й дуже важливою складовою процесу вирішення питання про їх конституційність.

Доречно одразу наголосити, що інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України відбувається із застосуванням механізму юридичної герменевтики.

Юридична герменевтика як механізм інтерпретації юридичних текстів є окремим різновидом класичної герменевтики, основоположником якої є видатний німецький філософ Ганс-Георг Гадамер. Він вважає, що правильне викладення закону визначене наперед, а кожне застосування закону виходить за межі простого розуміння його правового смислу і створює щоразу нову реальність, тобто відповідна правова ситуація конкретизує і визначає далі смисл закону¹.

На думку Т. Дудаш, механізм юридичної герменевтики тісно пов'язаний із праворозумінням, що визначають як спіралеподібний процес, який складається з таких основних ланок: передправорозуміння (інтерпретаційна гіпотеза); правоінтерпретація (обґрунтування і мотивування інтерпретаційної гіпотези); і власне праворозуміння (як результат такої інтерпретації). При цьому такий результат стає передрозумінням для досягнення нового, якісно вищого рівня праворозуміння, що призводить до поглиблення останнього. У свою чергу процес розуміння тексту правового акта відбувається за принципом герменевтичного кола: на розуміння цілого впливає розуміння частин цілого і навпаки².

Як слушно зауважує В. Овчаренко, для того щоб вирішити питання конституційності правової норми, Конституційному Суду України варто визначитися зі змістом цієї норми, тобто, по суті, надати їй тлумачення; для того щоб витлумачити правову норму, потрібно визначитися з її конституційністю, оскільки Конституційний Суд України як гарант верховенства Конституції України не тільки не може тлумачити неконституційну правову норму, а й зобов'язаний припинити її дію³.

Повертаючись до теми статті, слід насамперед зазначити, що статтею 150 Основного Закону України не врегульовані питання, пов'язані із запровадженням інституту конституційної скарги, а лише закріплено, що Конституційний Суд України здійснює інші повноваження, передбачені Конституцією України (пункт 3 частини першої). Одним із таких повноважень згідно зі статтею 151¹ Основного Закону України є вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України; конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Тим самим в Україні

¹ Гадамер Г.-Г. Герменевтика II: Істина і метод: доповнення. Показчики. — Т. 2 / Г.-Г. Гадамер; пер. з нім. М. Кушніра. — К.: Юніверс, 2000. — С. 278.

² Дудаш Т. Праворозуміння кризь призму герменевтики / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / редкол.: П. Рабінович (гол. ред.) та ін. — Серія 1. Дослідження та реферати. — Вип. 22. — Л.: Край, 2010. — С. 145, 149.

³ Овчаренко В. Актуальні питання вдосконалення діяльності Конституційного Суду України щодо забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина / В. Овчаренко // Вісник Конституційного Суду України. — 2013. — № 4. — С. 70.

запроваджено модель нормативної конституційної скарги, оскільки предметом її оскарження виступають закони України, на підставі яких винесене остаточне судове рішення.

У цьому зв'язку цікавим видається дослідження індивідуального доступу до конституційного правосуддя, прийняте у формі документа Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською Комісією) на 85-му пленарному засіданні (Венеція, 17–18 грудня 2010 року), у якому проаналізовано такі основні механізми індивідуального прямого доступу до конституційного правосуддя, як нормативна і повна конституційна скарга.

За моделі нормативної конституційної скарги особа наділена правом оскаржити порушення її суб'єктивних фундаментальних прав індивідуальним актом, що базується на нормативному акті. При цьому ініціатива його контролю пов'язана з конкретною справою. У системах, які гарантують лише нормативну конституційну скаргу, індивідуальний акт, у якому застосовано нормативний акт, не може бути оскаржений у конституційному суді, і наступний контроль конституційного суду не стосується застосування нормативного акта. Це може призвести до виникнення питання стосовно ефективності захисту фундаментальних прав особи, якщо тільки застосування конституційного закону або його еквівалента порушує такі права. Нормативні скарги (поряд з іншими формами клопотань) існують, наприклад, у Вірменії, Грузії, Угорщині, Польщі, Латвії, Росії¹.

Натомість повна конституційна скарга, без сумніву, надає можливість для найбільш всеосяжного індивідуального доступу до конституційного правосуддя і, відповідно, для повного захисту індивідуальних прав. Особа може оскаржити будь-який акт державної влади, який прямо порушує її основні права, в субсидіарному порядку. Зокрема, особа може оскаржити нормативний акт, якщо він підлягає безпосередньому застосуванню у її справі, або індивідуальний акт, адресований їй. Така можливість існує, наприклад, в Азербайджані, Німеччині, Хорватії, Словенії, Сербії, Словаччині².

Далі необхідно відзначити, що розгляд справ за конституційними скаргами є окремою складовою діяльності Конституційного Суду України, щодо якої підстави й порядок звернення до Конституційного Суду України, а також процедура розгляду ним справ і виконання рішень визначаються Конституцією України та законом (стаття 153 Конституції України).

Це опосередковано підтверджується тим, що Законом встановлено певні особливості стосовно підстав і порядку подання конституційних скарг, їх розгляду та прийняття рішень у справах за конституційними скаргами. Однією з-поміж таких особливостей є припис частини третьої статті 89 Закону, за яким, якщо Конституційний Суд України визнав закон України конституційним та одночасно виявив, що загальний суд застосував його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд України вказує на це у резолютивній частині рішення.

¹ Study on Individual Access to Constitutional Justice adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010), para 77 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e)

² Там само.

У цьому контексті варто зазначити, що існують такі ситуації, які уможливають застосування цих законодавчих положень, а саме:

— оспорюваний закон (його окремі положення) було визнано конституційним, що вважаємо логічним, оскільки дослідження неконституційного тлумачення неконституційного акта не має сенсу;

— закон (його окремі положення), який був застосований у рішенні загального суду у справі суб'єкта права на конституційну скаргу, відповідає Конституції України, однак його тлумачення суперечить їй.

На наш погляд, положення частини третьої статті 89 Закону є цілком логічними з огляду на таке.

По-перше, Конституційний Суд України згідно з його статусом органу конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України (стаття 1 Закону), не може оминати факти неконституційних дій з боку органів публічної влади, які встановлені у ході розгляду будь-якої справи, у тому числі за конституційною скаргою, у виді неконституційного тлумачення норми закону України. Конституційний Суд України зобов'язаний вжити передбачених законом заходів для виправлення ситуації, що склалася, особливо у випадках, коли це порушує або створює загрозу порушення гарантованих Конституцією України прав, свобод і законних інтересів особи, яка звернулася з конституційною скаргою.

З цього приводу слід погодитися з Ю. Бауліним, який визначає цей аспект діяльності Конституційного Суду України як форму обов'язкового судового активізму¹, тобто таку, яку Конституційний Суд України реалізовує постійно, незалежно від обставин справи, що розглядається².

По-друге, Конституція України допускає надання Конституційним Судом України простого (неофіційного) тлумачення закону України (його окремих положень) при вирішенні питання його конституційності. Основний Закон України лише унеможливорює звернення певних суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням положень закону України, тобто таким тлумаченням, яке за ознакою обов'язковості та того, що його застосування гарантоване державним примусом, відрізняється від інших видів тлумачення й обумовлене самою юридичною природою конституційної юстиції. Проте припис частини третьої статті 89 Закону не зобов'язує Конституційний Суд України надавати офіційне тлумачення як противагу неконституційного, на його погляд, тлумачення положень закону України, застосованого загальним судом у рішенні в справі скаргника. У Законі йдеться виключно про

¹ Історія виникнення ідеї суддівського активізму тісно пов'язана з феноменом існування судової правотворчості в країнах загального права. Як зазначається в юридичній літературі, прикладом суддівського активізму в конституційному праві є, зокрема, визнання додаткових повноважень інститутів громадянського суспільства або основних прав і свобод людини і громадянина, які прямо не закріплені в конституційному тексті. Ці повноваження або права відшукуються суддями або в так званій сутінковій зоні конституційної норми в межах наукової правової теорії «*implied*» (мається на увазі), або виводяться із загально-визнаних конституційних доктрин (наприклад, природного права, «природи речей», «справедливості закону» тощо).

² Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи / Ю. Баулін // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 4–5. — С. 27.

обов'язок Конституційного Суду України вказати на наявність факту неконституційного тлумачення закону України у резолютивній частині рішення.

Принагідно зауважимо, що правова визначеність останньої частини цього припису викликає сумнів, адже не зрозуміло, чи йдеться виключно про «резолютивну частину рішення», чи також про його мотивувальну частину, в якій за сталою практикою конституційного правосуддя викладається аргументація рішення. Дотримуємось думки, що у цьому випадку Конституційний Суд України повинен якщо не надати своє тлумачення, то принаймні вказати у мотивувальній частині рішення, чому він вважає неконституційним тлумачення загального суду та яким положенням Конституції України воно не відповідає.

Крім того, необхідно мати на увазі, що, розглядаючи справу за конституційною скаргою, Конституційний Суд України не дублює функції судів апеляційної чи касаційної інстанцій. Він не уповноважений перевіряти справу по суті чи дотримання процедури її розгляду та визначати, якою мірою застосування неконституційного закону або неконституційного тлумачення конституційного закону вплинуло на результати судового розгляду справи.

Попри думку Ю. Бауліна про те, що визнання оспорюваного закону України неконституційним, по суті, означає відмову у задоволенні конституційної скарги¹, встановлена Конституційним Судом України неконституційність його тлумачення загальним судом є підставою для перегляду судового рішення за виключними обставинами у справі суб'єкта права на конституційну скаргу, як це передбачено чинним процесуальним законодавством України.

Так, згідно зі статтею 459 Кримінального процесуального кодексу України виключною обставиною визнається встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи (пункт 1 частини третьої)².

Схожі за змістом положення містяться у пункті 1 частини третьої статті 320 Господарського процесуального кодексу України³, пункті 1 частини третьої статті 423 Цивільного процесуального кодексу України⁴, пункті 1 частини п'ятої статті 361 Кодексу адміністративного судочинства України⁵, однак положення названих норм процесуальних кодексів передбачають, що перегляд судового рішення є можливим лише у випадку, «якщо рішення суду ще не виконане».

Більше того, відповідно до статті 151² Конституції України «рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені». Тобто застереження Конституційного Суду України

¹ Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи / Ю. Баулін // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 4–5. — С. 37.

² Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — №№ 9–10. — Ст. 88.

³ Господарський процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 48. — Ст. 436.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 48. — Ст. 436.

⁵ Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 48. — Ст. 436.

щодо неконституційності тлумачення закону України, який застосовувався загальним судом при ухваленні рішення у справі суб'єкта права на конституційну скаргу, є обов'язковим до виконання органами судової влади. У разі якщо такими діями було порушено права, свободи та законні інтереси осіб, ситуація має бути виправлена, а матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам, повинна бути відшкодована державою у встановленому законом порядку (частина третя статті 152 Конституції України).

Зрештою Венеціанська Комісія констатувала, що положення частини третьої статті 89 Закону «є кроком у правильному напрямі, який дозволяє подальше дослідження конституційності актів, хоча воно й не може запровадити повну конституційну скаргу»¹.

Погоджуючись із цією тезою, вважаємо за доцільне також наголосити, що таке законодавче положення робить нормативну конституційну скаргу, запроваджену в Україні на конституційному рівні, до певної міри винятковою, оскільки при розгляді справи за конституційною скаргою конституційному контролю піддається, по суті, остаточне судове рішення, в якому застосований оспорюваний закон України (його положення). Інакше кажучи, орган конституційної юрисдикції в Україні наділений повноваженням перевіряти на предмет відповідності Конституції України (конституційності) індивідуальний правозастосовний акт, який ґрунтується на оспорюваному нормативно-правовому акті, а це вже є характерною ознакою моделі повної конституційної скарги.

Надання Конституційному Суду України повноваження вказувати у своєму рішенні у справі за конституційною скаргою на неконституційність тлумачення закону України, що відповідає Конституції України та застосовувався при ухваленні судового рішення щодо особи, яка звернулася до Конституційного Суду України з такою скаргою, впливає з його конституційного статусу як органу конституційної юрисдикції, що забезпечує верховенство Конституції України.

Литвинов А. Толкование законодательной нормы при проверке её конституционности по делу по конституционной жалобе: теоретические аспекты. В статье поднимаются вопросы, связанные с введением института конституционной жалобы в соответствии с новой редакцией Конституции Украины и Закона Украины «О Конституционном Суде Украины». Автор концентрирует внимание читателя на наличии некоторых особенностей осуществления конституционного контроля закона Украины (его положения) в производстве по конституционной жалобе.

Ключевые слова: толкование, юридическая герменевтика, нормативная конституционная жалоба, полная конституционная жалоба.

Lytvynov O. Interpretation of legislative norm while examining its constitutionality in the case upon constitutional complaint: theoretical aspects.

The article deals with issues connected with introduction of the institute of constitutional complaint according to the new wording of the Constitution of Ukraine and the Law of

¹ Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9–10 December 2016), para 44 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e)

Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine». The author focuses the reader's attention on existence of certain peculiarities of constitutional control over the law of Ukraine (provision thereof) within the proceedings upon constitutional complaint.

Key words: *interpretation, legal hermeneutics, normative constitutional complaint, full constitutional complaint.*